
MÅRTEN SCHULTZ

Casus mixtus cum culpa

04-05 NR 3

SÄRTRYCK UR JURIDISK TIDSKRIFT

Casus mixtus cum culpa

1. Inledning

Trots den kodifiering av skadeståndsrätten som skett genom skadeståndslagen och annan lagstiftning lever åtskilliga äldre allmänna rättsprinciper – ibland med rötterna i den romerska rätten – vidare parallellt med den kodifierade rätten. Som för att understryka den historiska kontinuiteten är dessa principer inte sällan enbart eller främst kända under latinska beteckningar (t.ex. *compensatio lucri cum damno*, eller *culpa in eligendo*-principen). En sådan allmän rättsprincip med gamla anor är *casus mixtus cum culpa* (nedan *casus mixtus*-principen).¹ *Casus mixtus*-principen är, trots sin arkaiska etikett, långt ifrån enbart av rätts-historiskt intresse och har nyligen behandlats i två avgöranden från Högsta domstolen (HD).² Principen – som enligt ordalydelsen betyder ungefär olyckshändelse bemängd med, eller blandat med, vållande – innebär att en svarande kan hållas skadeståndsskyldig även för skador som uppstått efter en vådahändelse, exempelvis som en följd av naturkatastrof, om det kan konstateras att ett sam-

¹ Närmare bestämt *hur* gamla anor principen har är svårt att säga och brukar inte diskuteras i den moderna litteraturen. En kontraktuell motsvarighet till *casus mixtus*-principen, principen om *perpetuatio obligationis*, som innebär att en gäldenär som är i dröjsmål med sin prestation bär ansvar även för oförutsebara (inadekvata) skador till följd av avtalsbrottet, har i vart fall sina rötter i den romerska rätten, se Hjalmar Karlgren, ”Perpetuatio obligationis”, TfR 1955, s. 361 ff., på s. 361. Denna princip har tydliga beröringspunkter med *casus mixtus*, eftersom båda principerna medför ett avsteg från adekvansläran och ett strikt ansvar för skada till följd av våda efter det att en initialt ansvarsgrundande handling inträffat. Se vidare om principen t.ex. Jan Hellner, *Speciell avtalsrätt II. Kontraktsrätt.*, 2 häftet, 3 uppl., Stockholm 1996, s. 71 och s. 206, Phillip Hult, *Perpetuatio obligationis*, Juridisk debatt, Uppsala 1952, s. 137 ff., med vidare hänvisningar. Ur ett mer renodlat romerskrättsligt perspektiv blir emellertid formuleringen av principen delvis annorlunda, se t.ex. Reinhard Zimmerman, *The Law of Obligations*, Cape Town 1990, s. 784 f. och passim, med åtskilliga hänvisningar till romerskrättslig litteratur. Således kan i alla fall visst idéstöd för *casus mixtus*-principen sökas i den romerska rätten. Men, som Hellner påpekar (a.a. s. 206) så finns det trots allt betydande skillnader mellan de två principerna.

² Se allmänt om *casus mixtus*-principen i litteraturen, Jan Hellner och Svante Johansson, *Skadeståndsrätt*, 6 uppl., Stockholm 2000, s. 213 f., Anders Agell, *Skadeståndsansvaret vid obehöriga förfoganden över annans egendom, ”de lege”*, Juridiska fakulteten i Uppsala årsbok, 3, Uppsala 1993, s. 197 ff., särskilt på s. 221 ff. (ursprungligen i *Festskrift till Jan Hellner*, Stockholm 1984, s. 23 ff.), Jan Kleineman, *De offentliga rättssubjektens skadeståndsansvar*, JT 1991–92, s. 63 ff., särskilt s. 75 ff., Bill Dufwa, *Flera skadeståndsskyldiga*, Stockholm 1993, främst no. 3894 ff. och Håkan Andersson, *Skyddsändamål och adekvans*, Uppsala 1993, s. 393 ff. Efter det att denna artikel färdigställdes uppmärksammade jag att Håkan Andersson kommenterat HD:s nya avgöranden i *PointLex*, *Casus mixtus* – funktion och argumentationsmönster, *Pointlex* 2005-01-11, som inte kunnat beaktas närmare. Hänvisningar till H. Andersson nedan avser således *Skyddsändamål och adekvans*.

band föreligger med en tidigare vårdslös handling som svaranden begått. Principens centrala betydelse är att den utgör en inskränkning i det annars i skadeståndsrätten allmänt gällande kravet på adekvans.³ Principens kärnområde på det utomobligatoriska området kan sägas vara saksador som utlösts av en olyckshändelse (eller – vanligare i praxis – ett tillstötande skadevållande av en tredje man) där skadan föregåtts av ett olovligt förfogande. Genom HD:s avgöranden har principens innebörd i den paradigmatiske casus mixtus-situationen, nämligen situationen där någon medverkat i en tillgreppsbrottslighet avseende viss egendom som därefter genom ett handlande av en annan person skadas, blivit tydligare.

Det här kan kanske tyckas som ett marginellt skadeståndsrättsligt framsteg – casus mixtus-principen hör väl knappast till den allmänpraktiserande juristens vardagsvokabulär. Men principens betydelse är nog större än vad man vid första anblick kan få intryck av. De situationer som kan sorteras under principens tillämpningsområde förekommer säkerligen någorlunda frekvent vid skador som uppstått i följd av brott.⁴ Inte minst försäkringsbolagen borde kunna glädja sig åt att Högsta domstolen genom sina avgöranden tydligt visar att gruppen med potentiellt regressansvariga genom principen vidgas.

2. Rättsfallen

HD har nu alltså klarlagt den närmare innebörden av casus mixtus-principen i inte bara ett utan två avgöranden.⁵ Omständigheterna i de två fallen var likartade men inte identiska. På HD:s webbplats har båda fallen getts följande beskrivning: ”Fråga om skyldighet för passagerare i olovligt tillgripen bil att ersätta skada som uppkommit på bilen genom vårdslöshet från förarens sida (I och II).” Det finns emellertid vissa skillnader mellan fallen, som i korthet skall återges.

³ Som Rodhe uttrycker det ”[R]ealiteten bakom uttryckssättet är emellertid att det föreligger ett vållande som medför skyldighet att bära ansvar jämväl för händelser som enligt vanliga regler äro en alltför oväntad följd av vållandet för att komma i betraktande”, Knut Rodhe, Obligationsrätt, Stockholm 1956 [1984], s. 465.

⁴ Här gissar jag naturligtvis. Agell säger å sin sida att ”problemet om casus mixtus är ganska sällsynt i praktiken”, a.a. s. 222. Jag vet dock inte om han med det menar att principen sällan leder till tillämpningsproblem, eller om det är sällan som de situationer som skulle kunna omfattas av principen inträffar.

⁵ Högsta domstolens dom den 15 december 2004 (T 3473-02 och T 1399-03). Fallen var inte publicerade i Nytt Juridiskt Arkiv när denna artikel skrevs. Men jag vill passa på att rekommendera en utmärkt informationstjänst som jag förstått inte är så väl känd än, nämligen HD:s egen webbplats där avgöranden (ft.o.m. 1 januari 2003) från domstolen numer publiceras i pdf-format direkt efter att avgörandet meddelats. Se www.hogstadamstolen.se under rubriken ”Avgöranden”.

2.1 Det första avgörandet (T 3473-02)

JG hämtades i hemmet av två kamrater med en bil som han visste var stulen. Tanken var att JG tillsammans med kamraterna skulle åka till Köpenhamn med bilen. De hade tidigare tillsammans kommit överens om att ta en bil för att åka till Köpenhamn men JG var inte med om själva tillgreppet av den aktuella bilen. Såväl JG som kamraterna var i femtonårsåldern och ingen av pojkarna hade således körkort. Bilen framfördes av den yngste i sällskapet, som under färden körde på ett vägräcke. Bilen skadades. JG satt under hela färden i baksätet och det var i målet ostridigt att han varit utan skuld till olyckan. I tingsrätten dömdes JG för brottet olovligt brukande och han ålades att betala skadestånd. Tingsrättens dom överklagades enbart i skadeståndsdelen och motpart i målet var det försäkringsbolag som utgett ersättning till bilägaren.

HD konstaterar att enbart det förhållandet att JG följt med i bilen som passagerare inte kan vara tillräckligt för att skadeståndsskyldighet skall uppstå. Men JG:s inblandning var emellertid mer ingripande än så och även om han inte var med om själva stölden av bilen måste JG när han anslöt sig till de andra två anses ha tagit bilen olovligen i sin besittning. HD skriver därefter: ”Den omständigheten att de tre kamraterna olovligen tog bilen i besittning utgjorde inledningen till det händelseförlopp som utmynnade i att bilen skadades. Sätillvida föreligger det ett orsakssamband mellan JGs handlande och skadan. Det kan visserligen i vart fall diskuteras om orsakssambandet mellan hans handlande och skadan är adekvat. Den som olovligen har satt sig i besittning av annans egendom kan emellertid åläggas ansvar även för vådahändelser som därefter inträffar. (Se angående principen om ”casus mixtus cum culpa”⁶ [...]) Omständigheterna i förevarande fall är sådana att denna princip är tillämplig.”⁷

2.2 Det andra avgörandet (T 1399-03)

I det andra avgörandet var omständigheterna delvis annorlunda. Här hade en femtonårig pojke, DM, tillsammans med sina ett år äldre kamrater, bland annat den påstått skadeståndsskyldige MW, beslutat sig för att låna DM:s fars bil för en s.k. joyride. MW satt i baksätet under bilturen, som slutade med att föraren körde på en container. Bilen skadades till följd av kollisionen och utsattes därefter även för inbrott, varvid ytterligare skada uppstod.

⁶ Det kan noteras att HD i detta fall explicit hänvisar till casus mixtus-principen vid namn. Tidigare har domstolen mer implicit stött sig på principen, vilket för övrigt har mötts med uppskattning, se Kleineman, a.a. s. 77.

⁷ Litteraturreferenser här utelämnade.

HD konstaterar först att bilen måste anses tillgripen, trots att DM hade tillgång till bilnyckeln i sitt hem.⁸ DM och hans tre kamrater har således tillsammans olovligen satt sig i besittning av JM:s bil. HD konstaterar att tillgreppet av bilen utgjorde inledningen till det händelseförlopp som slutade med att bilen skadades och att det på så sätt föreligger kausalitet mellan MW:s handlande och skadorna. Därefter upprepas ordagrant vad som citerats under ovanstående avgörande, att adekvansen kan ifrågasättas i en situation som denna, men att ansvar även för vådahändelser får anses föreligga i sådana situationer där den påstått skadeståndsskyldige olovligen satt sig i besittning av egendomen. I målet var även fråga om värdering av skadan, vilket är av mindre intresse i sammanhanget.

3. Perspektiv på casus mixtus-principen

3.1 Allmänt

Genom HD:s nya avgöranden står det klart att casus mixtus-principen kan ha en viktig betydelse vid saksador som uppstått efter ett tillgreppsbrott. Det kan finnas skäl att kort reflektera över principens närmare innebörd i förhållande till andra grundläggande principer samt att något fundera över hur gränsdragningarna skall göras.

3.2 Kausalitetsperspektiv

3.2.1 Kausalitetsbedömningens två led

Det mest grundläggande kravet för att skadeståndsansvar skall föreligga i svensk rätt är kravet på orsakssamband eller kausalitet.⁹ Skadan måste ha orsakats av svaranden, eller någon (eller något) för vilken svaranden är ansvarig, för

⁸ Se härvid NJA 1995 s. 416 (om huruvida barn som bor med sina föräldrar kan anses vara sambesittare till egendom i föräldrahem) och NJA 1984 s. 244 (om huruvida tillgång till nyckel till bankfack kan medföra att besittning skall anses föreligga).

⁹ Det har till och med hävdats att kravet följer närmast analytiskt av begreppet skadeståndsrätt – att en rättslig lösning som saknar kausalitetskravet helt enkelt inte kan anses som en skadeståndsrättslig lösning. Se Ernest Weinrib, *The Special Morality of Tort Law*, 34 McGill Law Journal, s. 403 ff. (1989). Ett rättsligt regelsystem som rör ersättning för skador utan att kausalitetskravet ingår i förutsättningarna kan emellertid fortfarande klassificeras som en *ersättningsrättslig* lösning. Ett ersättningsrättsligt synsätt utgår från den skadades möjlighet att få ersättning över huvud taget – oavsett från vem ersättningen kommer – medan en skadeståndsrättslig lösning utgår från att ersättningen skall erhållas från *skadevållaren*.

att svaranden skall bli skadeståndsskyldig. Kausalitetskravet kan i sin tur delas upp i två olika krav, som teoretiskt (men inte nödvändigtvis i praktiken) bedöms i två olika slags bedömningar. (Denna tudelning av kausalitetsbedömningen framkommer ovanligt väl i HD:s nu kommenterade avgöranden.) Först avgörs om svarandens agerande eller den faktor som svaranden är ansvarig för faktiskt lett till skadan i det enskilda fallet. Detta är den faktiska kausalitetsbedömningen och i denna bedömning är det alltså fråga om att avgöra vad som faktiskt har hänt. Därefter företas (i den mån det anses påkallat) en värdering av orsakssambandet för att avgöra om sambandet är av ett sådant slag att det kan anses rimligt att lägga det till grund för skadeståndsansvar. Här är det alltså fråga om en rättslig eller normativ bedömning. I svensk rätt görs denna kausalitetsvärderande bedömning ofta med stöd i *adekvansläran* och bedömningen i detta led kallas ofta helt enkelt för adekvansbedömningen.¹⁰

3.2.2 Kausalitetskravet och casus mixtus-principen

Casus mixtus-principen innebär inget avsteg från det allmänna kravet på kausalitet. Detta är tydligt i HD:s nu kommenterade avgöranden. HD skriver explicit att domstolen funnit att orsakssamband mellan skadan och svarandens agerande förelegat eftersom det var en del i det skeende som ”utgjorde inledningen till det händelseförlopp som utmynnade i att bilen skadades”.

Hur kravet på orsakssamband i skadeståndsrätten mer specifikt skall förstås är en komplicerad och omdiskuterad fråga. HD klarlägger i detta fall att en utgångspunkt för bedömningen är att om svaranden inverkat i det förlopp som lett fram till skadan så kan agerandet ses som en orsak till skadan. Här får det nog sägas att HD tar avsteg från en i litteraturen tidigare uttryckt mening, nämligen att det initiala förfogandet måste vara en ”nödvändig betingelse” för skadan för att casus mixtus-principen skall vara tillämplig.¹¹ I vart fall i det först angivna fallet (bilresan till Köpenhamn) framstår det som märkligt att säga att den skadeståndsskyldiges agerande varit nödvändigt för skadans inträffande. Den formulering som HD valt för att klarlägga att orsakssamband förelegat är mer tillåtande än den i litteraturen förfäktade meningen.¹² Fler följer kan med

¹⁰ Adekvansläran är ingalunda den enda argumentationsmodellen för att värdera kausalitet. Samma slags överväganden som görs inom adekvansläran kan även göras med stöd av skyddsändamålsresonemang eller läran om det skyddade intresset. Men även tillitsresonemang kan användas för att värdera om ett orsakssamband är en lämplig grund för skadeståndsansvar.

¹¹ Se till exempel Hellner och Johansson, a.a. s. 214. Jfr Agell, a.a., särskilt på s. 229 ff.

¹² Det kanske är en alltför långtgående tolkning av HD:s formulering, men det framstår som att domstolen å ena sidan avsett att framhålla att kausalitetskravet gäller även vid casus mixtus-fall, å andra sidan önskat klarlägga att det inte är det samma som ett krav på att skadevällarens agerande var en nödvändig betingelse. Men det är väl kanske så att när det gäller den senare iakttagelsen så skall domstolens resonemang ses mer som ett utslag av common sense än ett kausalitetsteoretiskt ställningstagande. Hur det än är med den saken så är denna HD:s formulering av

HD:s formulering således sägas stå i orsakssamband med förfogandet än om man hållit fast vid ett krav på nödvändiga betingelser.

En komplikation för orsaksbedömningen kan även föreligga i situationer där egendomen redan var ”färdigt skadad” vid det olovliga förfogandet. Anses en färdig skada föreligga kan nämligen inte en efterkommande händelse vara skadeståndsgrundande, i vart fall inte utan att det skall ses som ett avsteg från kravet på faktisk kausalitet. (*Vad* som skall anses som en färdig skada är emellertid inte något som har med kausalitetsbegreppet i sig att göra utan är en fråga om skadebestämning.) Om skadan anses vara färdig redan vid tillgreppet i en situation som i övrigt påminner om casus mixtus-fallen blir det naturligtvis aldrig fråga om att tillämpa casus mixtus-principen – då föreligger ju skadeståndsansvar för skadan redan till följd av den första händelsen, tillgreppet. Situationen kan emellertid bli komplicerad i och med att redan en tillfällig förlust kan vara att anse som en sakskada.¹³ De främsta bedömningssvårigheterna torde dock i allmänhet inte gälla huruvida den som är ansvarig för den initiala händelsen skall bli skadeståndsskyldig. Här blir det bara en fråga om att avgöra huruvida skadan var fullbordad redan genom den första handlingen, i typfallet tillgreppet. Men svårare kan vara att avgöra hur en intervenerande part skall bedömas. Säg att vi har en situation där en tjuv överlämnar egendomen till en hälare och egendomen därefter förstörs genom en casushändelse. Kan hälararen bli skadeståndsansvarig och har det i sådana fall något med casus mixtus-ansvaret att göra?¹⁴ I detta sammanhang kan vi göra det enkelt för oss och bara konstatera att om skadan anses färdig redan vid stölden så kan skadestånd inte också krävas av hälararen, vilket kan motiveras med kausalitetsargument.¹⁵ Om däremot skadan inte

kausalitetskravet enligt min mening både lämpligare och modernare än synsättet att orsakskravet kan jämföras med ett krav på nödvändig betingelse.

¹³ Se prop. 1972:5, s. 580.

¹⁴ Ett omdiskuterat och inte helt lättolkat fall som tar upp vissa av de frågor som exemplet aktualiserar är NJA 1961 s. 518 (pojke som nyttjade stulen moped under kortare tid innan den återlämnades till tjuven som ”slaktade” den ansågs inte skadeståndsskyldig). Fallet behandlas bland annat av H. Andersson, a.a. s. 395 f., och Agell, a.a. s. 233 ff. Se även NJA 1983 s. 419 (angående hälares skadeståndsskyldighet avseende stulna trätofflor).

¹⁵ I vissa fall av detta slag har domstolarna valt att använda sig av processrättsliga verktyg i situationer av olovliga förfoganden för att åstadkomma rättspolitiskt hållbara resultat. Genom en lättad bevisbörda kan nämligen många gånger den skadelidandes position förbättras på ett sådant sätt att resultatet i realiteten blir det samma som om ett casus mixtus-principen tillämpats. Vad som i praktiken skiljer de fall där bevislättnader använts istället för casus mixtus-principen är att den som skadestånd yrkas från hävdar att skadan redan var fullbordad när egendomen kom i hennes besittning. Detta illustrerar således att casus mixtus-principen inte kan användas när skadan blivit ”färdig” redan genom den initiala händelsen (i typfallet då besittningsrubningen först skedde) men det indikerar även att casus mixtus-principen har en begränsning som har med tidslinjen att göra: det är inte i alla fall där casus blandas med culpa som principen är tillämplig utan bara fall där casus-händelsen inträffar efter den vårdslösa eller uppsåtliga handlingen. Se till exempel NJA 1988 s. 226, där två personer, Ted M och Tomas A, dömdes för häleri avseende bland annat videobandspelare och en videokamera. Apparaterna återställdes till ägaren men i skadat

anses färdig då hälarer emottog egendomen kan ett casus mixtus-ansvar bli aktuellt. Det kan väl inte uteslutas att bedömningen av huruvida en tillfällig förlust skall anses utgöra en färdig skada också kan påverkas av att det finns andra potentiella ansvarssubjekt. Ur ett skadelidarperspektiv kan det vara motiverat att låta bedömningen av skadans ”färdighet” påverkas av om det finns tillstötande betingelser som andra personer svarar för. Säg att en cykel är försvunnen, möjligtvis tillfälligt, efter att A har tillgripit den. Om inga andra ansvarssubjekt är aktuella torde den skadelidande i allmänhet föredra att skadan anses färdig i ett så tidigt led som möjligt så att hon kan få ut full ersättning från A. Om det å andra sidan är så att A överlätit cykeln till en hälare B, vill den skadelidande i allmänhet inte att skadan skall anses fullbordad redan genom tillgreppet, eftersom hon då skulle vara förhindrad att söka ersättning från B. Att låta skadebegreppet vara flexibelt på ett sådant sätt kan åtminstone vid brottsligt orsakade saksador vara motiverat.

3.2.3 Adekvanskravet och casus mixtus-principen

Casus mixtus-principen innebär alltså inget avsteg från kravet på orsakssamband. Principens viktigaste betydelse är istället att den påverkar *den juridiska värderingen* av orsakssambandet.¹⁶ Ett sätt, men inte det enda sättet, att värdera

skick. Bolaget yrkade ersättning för självriskan på bolagets stöldförsäkring. Ted M och Tomas A bestred ansvar under argumentet att apparaterna redan var skadade redan när de överlämnades. HD uttalade: ”I målet har inte från någondera sidan åberopats någon utredning eller lämnats några uppgifter som belyser när eller under vilka förhållanden skador uppkom på apparaterna under den tid de var frånhända bolaget. För den som återfår stulen egendom i skadat skick under sådana omständigheter som det är fråga om i målet föreligger emellertid uppenbara svårigheter att förebringa bevisning eller att ens göra antaganden angående sådana förhållanden. Det finns ingenting som talar mot att skadorna uppkom under den tid för vilken Ted M och Tomas A är ansvariga. Vid dessa förhållanden bör olägenheten av att tidpunkten för skadornas uppkomst ej klarlagts i målet inte skäligen bäras av bolaget. Ted M och Tomas A bör därför åläggas skadeståndsskyldighet i enlighet med bolagets yrkande.” Från kontraktsrättsliga skadestandsregler känns den omkastade bevisbördan igen från det presumtionsansvar som anses gälla i vissa situationer när någon har annans egendom i sin besittning. När det gäller utomobligatoriskt ansvar är en omkastad bevisbörda ovanligare (även om bevislättnader avseende orsaksskravet är legio i speciallagstiftningen samt i vissa situationer av påstådd orsakskonkurrens). Angående presumtionsansvaret, vilket kan vara en intressant jämförelse härvidlag, kan hänvisas till den belysande praxis som finns rörande travhästar, se NJA 1966 s. 18 (Fabel), NJA 1983 s. 617 (Ego Wayraid) och NJA 1999 s. 197 (Lapido), se även angående ansvaret för skador på egendom i annans besittning t.ex. Anders Agell, Om presumtionsansvar vid skada på omhänderthavd egendom, ”de lege”, Juridiska fakulteten i Uppsala årsbok, Uppsala 1993, s. 241 ff.

¹⁶ Om adekvansläran som en värdering av orsakssambandet, se H. Andersson, a.a. s. 95 och Marcus Radetzki, Skadestandsberäkning vid sakskada, Stockholm 2004, s. 139. Se även Ulf Persson, Skadestands- och försäkringsrättsliga studier, Stockholm 1962, särskilt s. 125 ff.

orsakssambandet tillhandahålls av den välkända luddiga adekvansläran.¹⁷ Adekvansbedömningen är luddig eftersom den kan utföras enligt flera olika argumentationslinjer. Enligt adekvansläran kan skadeståndsansvar således vara uteslutet om en följd av en i princip skadeståndsgrundande händelse var osannolik, oförutsebar, slumpmässig eller opåräknelig. Vilket av dessa uttryck som bedömaren bör ta fasta på är i viss mån en smaksak. Av anledningar som inte kan tas upp här föredrar jag personligen formuleringar som framhåller det subjektiva och värderande i läran (och alltså inte lägger vikten vid en sannolikhetsbedömning) och vi kan här utgå från att adekvanskravet innebär att skador som är opåräkneliga generellt faller utanför det skadeståndsgrundande området. Casus mixtus-principen innebär i dessa fall att ansvaret utsträcks för en person som orsakat skadan så att även opåräkneliga effekter medför skadeståndsskyldighet.

Frågan är emellertid *hur* opåräkneliga effekter som kan medföra ansvar, eller, med andra ord, om förfogaren blir ansvarig för alla skador över huvud taget som kan följa. Ett sådant ansvar kan bli väldigt långtgående. Men casus mixtus-ansvar är strängt.¹⁸ Det är möjligt att det kan finnas skäl att bryta ansvarskedjan någonstans. Men det är helt klart, ja det är ju själva poängen med casus mixtus-principen, att ansvaret skall vara långtgående och även medföra ersättningskyldighet för oväntade och avlägsna följder.

3.3 Gränsdragningsfrågor

3.3.1 Rättspolitiska utgångspunkter

I vilken mån kan casus mixtus-ansvaret göras gällande i andra situationer än den där någon tillgripit egendom som sedan skadats genom en vådahändelse? Försök till gränsdragningar kan enbart göras genom en rättspolitisk analys, eftersom rättsskällematerialet är förhållandevis magert. För att kunna utvärdera casus mixtus-principen rättspolitiskt måste man emellertid först försöka finna de rättspolitiska skälen bakom adekvansläran. Det är inte så lätt som man kan tro. *Syftet* med adekvansbedömningen är att begränsa skadeståndsansvaret för vårdslöst orsakade skador till fall som är förutsebara eller påräkneliga. Kravet på adekvans vilar alltså på antagandet att en sådan begränsning kan vara rättspolitiskt motiverad.¹⁹ Det är inte självklart att en sådan premis är moraliskt hållbar, i

¹⁷ Hjalmar Karlgren skrev redan i första upplagan av sin lärobok Skadeståndsrätt om adekvansbegreppet att: "[b]egreppet hör till de mest oklara, varmed den civilrättsliga doktrinen arbetar, vilket icke vill säga litet.", Skadeståndsrätt, Lund 1952, s. 40. Karlgren har f.ö. även sagt att adekvansläran "är, sanningen att säga, hal som en ål", Hjalmar Karlgren, "Perpetuatio obligationis", TfR 1955, s. 361 ff., på s. 365.

¹⁸ Se Agell, a.a. s. 238.

¹⁹ Håkan Andersson återger ett antal motiveringar till adekvansläran, såsom att den skulle vara motiverad av "rättskänslan" eller rättstekniska hänsyn, se H. Andersson, a.a. s. 91 ff.

vart fall inte utan djupare stöd än de som brukar anföras. Olika infallsvinklar är möjliga.

Från rättsekonomiskt håll har begränsningar till förutsebara skador motive-rats av att skadeståndet (i vart fall) syftar till att avskräcka ineffektivt riskta-gande och ur preventionshänsyn finns det ingen anledning att ålägga ett ansvar för oförutsebara följder – om skadorna inte kan förutses avskräcker inte heller risken för skadeståndsansvar.²⁰ Samma slags argument är f.ö. också kända sedan länge även i traditionell skadeståndslitteratur.²¹ Men en sådan förklaring kan vara svår att förena med ett casus mixtus-ansvar, som tvärtom medför ansvar för helt oförutsebara följder. Måhända kan casus mixtus ur detta perspek-tiv motiveras av att regeln motverkar olovliga förfoganden i största allmänhet genom att en presumtivt tjuv avskräcks av insikten om att skadeståndsansvaret kan bli väldigt långtgående. Som en alternativ förklaringsmodell kan nämnas att ur en korrektiv rättvisesynvinkel, som fokuserar på skadeståndets reparativa eller korrigerande funktion och lägger mindre vikt vid den preventiva funktionen, är nyss nämnda argument inte övertygande. Varför skall offret vara en lämpligare kostnadsbärare än den culpösa skadevällaren enbart för att konsekvenserna blev mer långtgående än vad som kunde förväntas? Ur detta perspek-tiv framstår snarast casus mixtus-principen som en återgång till den självklara utgångspunkten, nämligen att skadevällaren är prima facie-skadeståndsskyldig för alla skador som hon orsakat och att allt annat är undantag från en huvudregel.

Hur man än skall se på de djupare argumenten för adekvansläran kan casus mixtus-principen motiveras av det intuitivt rimliga rättspolitiska ställningsta-gandet att den som på ett otillbörligt sätt förfarit med annans egendom också därmed får ta risken för olyckshändelser. Det bör dock nämnas att vissa förfat-tare på olika grunder har ansett att det finns anledning att vara försiktig med att använda casus mixtus-principen för att utsträcka ansvaret både inom- och ut-omobligatoriskt.²²

När det gäller det utomobligatoriska ansvaret – som är det som kommer att diskuteras nedan – finns det såvitt jag kan se det tvärtom goda skäl att ge casus mixtus-principen ett tämligen stort inflytande på situationer som uppfyller grundförutsättningarna att någon otillbörligen förfarit med en annan persons egendom och egendomen därefter skadas genom en casushändelse.²³ I vart fall borde principen i dessa fall kunna ge upphov till en prima facie-skyldighet som

²⁰ Se angående detta t.ex. Eric M. Runesson, *Foreseeability and Law and Economics*, Scandinavian Studies in Law, vol. 41, Stockholm 2001, s. 459 ff., med hänvisningar till rättsekonomisk litteratur.

²¹ H. Andersson a.a. s. 92, med hänvisningar (särskilt n. 239).

²² Se Hans Saxén, *Adekvans och skada*, Åbo 1962, s. 172 ff. och Bertil Bengtsson, *Särskilda avtalstyper I*, 2 uppl., Stockholm 1976, särskilt s. 57 f.

²³ Det kan dock finnas anledning att vara mer försiktig med att uttala sig så här svepande om de moraliska ställningstagandena när det gäller principens betydelse i inomkontraktuella situationer och det särskilt om principen anses användbar inte bara vid uppsåtligt utan även vårdslöst otillåtet förfogande av egendomen.

kan brytas om ansvaret framstår som för strängt, eller att ersättningskyldigheten sätts ned med stöd av jämkningsreglerna. I den renodlade situationen har vi nämligen följande förutsättningar: A har förfarit otillåtet med B:s egendom, som till följd av förfarandet skadas genom en i och för sig oförutsebar casushändelse. I denna renodlade situation och särskilt (men inte enbart) om det otillåtna förfarandet med egendomen varit ett brottsligt tillgrepp, är det såvitt jag kan se i allmänhet rimligt att låta A bära risken för olyckshändelser. Det kanske blir tydligare om man formulerar casus mixtus-principens innebörd på ett annat sätt än som ett avsteg från adekvansläran. Istället för betraktelsesättet att principen medför att den som olovligen tillgripit egendom svarar även för opåräknliga följder skulle den istället kunna beskrivas som en förändring av den subjektiva ansvarsgrunden för skadestånd. I de fall någon förfogat över egendom på angivet sätt bär hon ett *rent strikt ansvar* för alla skador som kan uppstå på egendomen till följd av förfogandet. En sådan omformulering gör måhända de rättspolitiska ställningstagandena klarare, eftersom det finns en etablerad rättspolitisk diskurs när det gäller rent strikt ansvar på det utomobligatoriska området.

3.3.2 Principens yttre gräns

Mot ovanstående bakgrund kan några mer konkreta gränsdragningsfrågor rörande principen, som HD:s nya avgöranden aktualiserar, beröras. Som begränsning i casus mixtus-principens tillämpningsområde kan till en början, som en yttre gränsdragningslinje, framhållas att en förutsättning är att svaranden agerat culpöst, att agerandet står i orsakssamband med skadan, samt att skadan var oförutsebar. Vi kan vidare notera att en snävare gräns kan dras runt vad som kan betraktas som kärnområdet för principen, nämligen situationen där det initiala förfogande var ett tillgreppsbrott och den sedermera inträffade händelsen involverade vållande av en annan person.²⁴ Det borde emellertid inte råda tvivel om att även i situationen där den senare händelsen, den tillstötande betingelsen, varit en naturhändelse eller mer en ”ren” olyckshändelse så kan principen vara tillämplig.²⁵

²⁴ Liknande situationer har bedömts tidigare av domstolarna och då gett upphov till skadeståndsskyldighet, även om domstolarna inte alltid varit lika explicita när det gäller att grunda ansvaret på casus mixtus-principen. Se NJA 1985 s. 690. En värnpliktig A hade tillsammans med en annan värnpliktig B tillgripit en försvaret tillhörig terrängbil för att åka till ett värdshus i Tierp och dricka öl. Efter att ha blivit utslängd från värdshuset greps A av polisen och fördes till polisstationen för tillnyktring. B avsåg då att köra bilen tillbaka till förläggningen men körde i diket och bilen skadades. A blev ersättningskyldig för skadorna på bilen oaktat han inte var med om själva olyckan och inte rimligen kunde ha förutsett den.

²⁵ Se till exempel NJA 1985 s. 78 II.

3.3.3 Den initiala händelsen – vilket slags beteende kan medföra casus mixtus-ansvar?

Vad gäller då rörande de mer substantiella förutsättningarna för principens tillämpning? Det har emellanåt sagts att en allmän förutsättning för det utsträckt ansvar är att den initiala handlingen innebär ett allvarligt åsidosättande av skyldigheter, eller att ett mer kvalificerat klandervärt beteende kan läggas svandranden till last.²⁶ Vid brottsliga handlingar kan man väl i och för sig hävda att beteendet i allmänhet är mer kvalificerat klandervärt i denna bemärkelse men så kan knappast alltid sägas vara fallet.²⁷ En första fråga är då om enbart brott kan ge upphov till casus mixtus-ansvar samt i sådana fall *vilka* slags brott. Tillgreppsbrotten har som sagt stått i centrum för domstolarnas och rättsvetenskapens analys. Det finns emellertid knappast rättspolitiskt hållbara skäl för att rent generellt inskränka principen till enbart dessa brottsrubriceringar. (Ur skadeståndsrättslig synvinkel verkar det f.ö. främmande att brottsbalkens systematisering skall vara helt avgörande för i vilka fall skadestånd skall utgå.)

En mer hållbar tolkning är måhända att det initiala agerandet innebar ett *otilllåtet nyttjande eller förfogande av egendomen*. Men ibland kan en sådan begränsning ge godtyckliga resultat. Säg att en person A uppsåtligen skär sönder däckerna på en bil. Bilägaren kan därför inte ta bilen hem från jobbet och möjlighet att bogsera bilen finns först dagen efter. Under natten stjäls bilens navkapslar. Om vi förutsätter att det här var en oförutsebar följd av det initiala skadeståndet kan det ifrågasättas varför inte skadeståndsskyldighet för A skulle kunna föreligga även avseende den senare inträffade stölden, när A hade blivit skadeståndsskyldig enligt casus mixtus-principen om hon hade tillgripit bilen och parkerat den på platsen för stölden. Gränsdragningarna är i vart fall inte givna. Rimligare kanske är att se principen som tillämplig i utomobligatoriska situationer när någon över huvud taget nyttjat *eller förfarit med egendomen* på ett otilllåtet sätt, oavsett om detta är att klassificera som ett tillgrepp eller inte. Om ett sådant ansvar framstår som alltför strängt finns det inget som hindrar att man i en in casu-bedömning kan göra ett frånsteg från principen. För övrigt finns ju

²⁶ Se t.ex. A. Vinding Kruse, Adækvansproblemet i erstatningsretten, TfR 1951, s. 321 ff., på s. 403 f.

²⁷ I NJA 1985 s. 78 II fann HD att en värnpliktig som dömts för ett ringa tillgreppsbrott avseende en bil, som skadats efter en dikeskörning (som *inte* varit oaktsam), var skadeståndsskyldig. Casus mixtus-principen nämndes inte i domskälen. Ur den skadeståndsskyldiges perspektiv var det här en sträng, för att inte säga mycket sträng, bedömning, eftersom den värnpliktige omfattades av den särskilda skyddsregeln för arbetstagare i skadeståndslagen 4:1 och således enbart kunde bli skadeståndsskyldig om synnerliga skäl förelåg. Utgången motiverades med att de preventionshänsyn som enligt propositionen skall läggas till grund för bedömningen av skadeståndsskyldigheten i dessa fall påkallade att skadestånd utdömdes trots att själva olyckan var en följd av casus. Mindre hård framstår emellertid bedömningen om den ses som ett utflöde ur samma rättspolitiska tankegångar som präglar casus mixtus-principen. Även vid ringa tillgreppsbrott får man så att säga stå risken för skador som kan följa av handlingen.

alltid möjligheten att jämka skadeståndet med stöd i de vanliga jämningsreglerna om resultatet framstår som oskäligt.

3.3.4 Ansvar även för culpa?

Hitintills har förutsatts att casus mixtus-principen är tillämplig på fall där den initiala händelsen, t.ex. tillgreppet, var en uppsåtlig handling. I allmänhet torde väl också ett olovligt nyttjande av en annans egendom i utomobligatoriska förhållanden vara uppsåtligt, eftersom förfogaren rimligtvis måste känna till att egendomen inte är hennes.²⁸ Men det går att tänka sig att situationer där principen aktualiseras utan att uppsåt kan läggas svaranden till last – inte minst om principen skall kunna tillämpas även i andra fall än vid besittningsrubbingar. Kan casus mixtus-ansvar föreligga även där den initiala handlingen enbart var culpös? Av själva uttrycket ”casus mixtus cum culpa” får man intryck av att så är fallet. Nu skall man väl i och för sig vara försiktig med att dra alltför stora växlar på ordalydelsen, men om principen skulle vara inskränkt till dolösa fall kan man tycka att den kanske borde ha omformulerats av domstolarna eller rättsvetenskapen någon gång under årens lopp. (Casus mixtus cum dolus?) Vid en ytlig rättspolitisk betraktelse och i beaktande av de riskfördelningsargument som nämnts ovan tycks det mig som att principen ofta kan ge lämpliga resultat även i fall av culpa. Det är rimligare att den som orsakat en sakskada genom att förfoga eller hantera egendom vårdslöst också får ta kostnaden för skadan. Ämnet kan emellertid inte behandlas fullödigt här.²⁹

Säg att A av vårdslöshet tar B:s cykel istället för sin egen och parkerar den utanför sin arbetsplats, där cykeln blir stulen (vilket anses oförutsebart). Varför är B en lämpligare ansvarsbärare än A i det här fallet?

Det kan härvidlag nämnas att HD vid skada till följd av *myndighetsutövning* utgått från vad som i praktiken är ett casus mixtus-ansvar för culpa.³⁰ Detta kan

²⁸ Se Agell, a.a. s. 227.

²⁹ Agell argumenterar enligt min mening övertygande för att även culpösa handlingar borde kunna ge upphov till casus mixtus-ansvar, se a.a. s. 226 ff., med hänvisningar till mer skeptiska röster (Ussing och Vinding Kruse).

³⁰ Belysande är NJA 1990 s. 137, där skadeståndsskyldighet för staten ansetts föreligga när en kronofogdemyndighet växlat in kvarstadsbelagda pengar från US dollar till svenska kronor (vilket gav bättre ränta), vilket kom att leda till betydande värdeförlust efter att den svenska kronan devalverats. Staten invände att förlusten inte var förutsebar och att kravet på adekvat kausalitet därför inte var uppfyllt. HD höll med om att skadan var oförutsebar men fastslog därefter, en smula kryptiskt, följande: ”Som framgått av det föregående var emellertid kronofogdemyndighetens åtgärd att låta växla kvarstadsbeloppet felaktig. Myndigheten har därmed ådragit staten ett ansvar även för sådana skador till följd av växlingen som inte kunde förutses. Detta innebär att staten är skyldig att ersätta den berörda skadan.” Det här är ett längre gående ansvar än det presumtionsansvar som det allmänna i andra fall omfattas av när det gäller egendom i beslag (se NJA 1989 s. 191 och NJA 1961 s. 622), ett presumtionsansvar som för övrigt nämns även i pro-

måhända vara motiverat snarare av förhållandet myndighet-individ än av mer allmänna rättspolitiska ställningstaganden rörande adekvansläran och casus mixtus, men det illustrerar att HD i vissa fall funnit att ”vanlig” culpa varit tillfyllest.³¹

4. Avslutande kommentarer

HD:s nya fall om casus mixtus tydliggör principens tillämpning på ett område där principen redan tidigare var någorlunda etablerad. Fallen fördjupar emellertid bilden av förhållandet mellan casus mixtus-principen och kausalitets- samt adekvansbedömningen. Dessutom accentueras genom HD:s avgöranden de rättspolitiskt sunda ställningstaganden som ligger bakom principen. I vart fall inom principens kärnområde där egendom tillgripits genom brott och därefter skadats genom olyckshändelse bör det inte finnas hinder mot att tillmäta principen en viktig betydelse.

Mårten Schultz

positionen till skadeståndslagen. Se vidare Jan Kleineman, a.a. och Bertil Bengtsson, *Det allmänna ansvar*, 2 uppl., Stockholm 1996, s. 126. Som en jämförelse till dessa fall av strängare ansvar kan tas NJA 1989 s. 607, där en villaägare som i samband med en husrannsakan gripits av polisen påstod att han bestulits i sitt hem till följd av myndigheternas åtgärder. Frågan bedömdes enligt vanliga ansvarsgrunder och således inte enligt principer om presumtions- eller rent strikt ansvar. Det här tyder på att casus mixtus-principen, men även casus mixtus-liknande resonemang, inte har samma betydelse i fall där den påstått ansvariga (här det allmänna) inte på något sätt förfogat över egendomen.

³¹ Så ”vanlig” kanske inte vårdslösheten är i detta fall. När det gäller myndighetsansvaret anses nämligen culpabedömningen böra utföras på ett mer objektivt sätt, och mindre hänsyn tas till faktorer som skulle kunna verka ansvarsbefriande i ett privaträttsligt sammanhang, till exempel förhållanden på den enskilda befattningshavarens sida.